

Adrian Miroiu
lov și dreptatea lui

POLIROM
2025

Cuprins

<i>Notă introductivă</i>	7
Capitolul 1. Lumi apuse.....	11
1.1. O altă lume naturală	14
1.1.1. O lume geocentrică și antropocentrică	14
1.1.2. O lume plină de viață supranaturală	25
1.1.3. Despre „rău” și „cel rău”	38
1.2. O altă lume socială.....	47
1.2.1. O lume ierarhică.....	58
1.2.2. Despre dihotomii.....	70
1.3. A fi rațional.....	77
1.3.1. A cunoaște rațional	79
1.3.2. A te comporta rațional	81
Capitolul 2. „Problema” răului.....	91
2.1. Despre originea și natura răului.....	91
2.2. Calea către teodicee.....	101
2.3. O teodicee procedurală.....	113
2.3.1. Argumentul agregării	115
2.3.2. Abordarea procedurală	135
2.4. Despre „a crede”	169
Capitolul 3. Pătimirile lui Iov	183
3.1. Structura <i>Cărții lui Iov</i>	187
3.2. Cuvântările lui Elihu și „Imnul înțelepciunii”	190

3.3.	Interpretări la <i>Cartea lui Iov</i>	200
3.3.1.	Despre teodicee și viața eternă	200
3.3.2.	Exemplaritatea lui Iov	206
3.3.3.	O privire mai largă	229
3.4.	Dileme și ieșiri	246
 <i>Anexa 1. Despre validitatea argumentului ontologic</i>		265
<i>Anexa 2. O lume nonierarhică</i>		272
<i>Note</i>		283

Plecând de aici, se naște marea provocare: în ce fel preferințele actorilor individuali sunt legate de alegerile grupurilor din care fac parte? De exemplu, în ce fel preferința mea cu privire la candidații la președinția României – și deci modul în care eu votez la alegeri – influențează alegerea președintelui României? În cele mai multe situații, alegerea socială sau a grupului nu depinde de un singur actor din grup, deși pot exista și „dictatori”, adică actori care au capacitatea să își impună, în orice situație, punctul de vedere asupra grupului. Problema se poate reformula în felul următor (admițând ceea ce se numește principiul individualismului metodologic – principiu pe care îl susțin ferm): în ce fel putem agrega preferințele individuale pentru a obține o preferință socială la rândul ei consistentă, care deci să permită să detectăm „cea mai bună” alternativă? Ceea ce înseamnă să încercăm să determinăm care reguli de agregare a preferințelor actorilor individuali vor fi utilizate într-o situație sau în alta; de exemplu: când este de dorit să facem apel la regula majorității simple și când e mai bine să folosim alte reguli?

Cel de-al doilea tip de abordare a ideii de comportament rațional este următoarea. Să plecăm de la premisa că fiecare membru al unui grup de oameni are la dispoziție un număr de alternative, pe care le evaluează în ceea ce privește beneficiile pe care le poate obține. Actorul rațional se comportă însă ținând seamă de faptul că și ceilalți membri ai grupului au la dispoziție, la rândul lor, un număr de alternative și că ei le evaluează de asemenea în ceea ce privește beneficiile pe care le pot obține. Cu alte cuvinte, felul în care acționează persoana individuală depinde și de felul în care vor acționa ceilalți membri ai grupului. Ce alternativă va fi rațional să adopte, având în vedere și alegerile pe care le au la dispoziție ceilalți membri ai grupului? Una dintre strategiile recomandate e următoarea: uită-te la fiecare alternativă pe care o ai și observă, în raport cu ce vor face ceilalți membri ai grupului, care e cel mai prost rezultat posibil. Apoi compară aceste rezultate și alege alternativa care conduce la cel mai puțin prost rezultat. (Aceasta e așa-numita

strategie „maximin”). O altă strategie, pe care o cred extrem de atractivă, e cea a „regretului”. Potrivit ei, ar trebui să procedăm astfel: ne uităm la fiecare alternativă și notăm cât de mult am putea pierde în funcție de cum acționează ceilalți membri ai grupului față de cel mai bun rezultat posibil, deci cât de mult am regreta; apoi comparăm aceste regrete și încercăm să minimizăm.

A fi rațional înseamnă a te comporta ținând seama de interesele proprii. Actorii raționali sunt adesea descriși ca fiind egoiști. Să fim atenți însă, egoistul nu e neapărat o persoană care acționează în contra intereselor celorlalți; căci – iar aceasta e supoziția care se face de obicei atunci când sunt construite diverse modele teoretice – actorul poate fi pur și simplu indiferent în raport cu interesele celorlalți: nu îl interesează nici să le promoveze, nici să le pună piedici²¹⁵.

Așa cum se observă, fiecare dintre aceste abordări constă în construirea unor modele ale comportamentului actorilor, care să ne permită să înțelegem mai bine ce se întâmplă în realitate; dar nu trebuie să avem pretenția că vreun astfel de model descrie întotdeauna cel mai adecvat felul în care actorii se comportă în realitate. Căci experiența ne arată că în viața reală oamenii nu se comportă adesea potrivit acestor precepte; iar de multe ori, acționând chiar în răspărul lor, obțin rezultate mai bune pentru ei. Mai mult însă – iar acesta e un motiv cu totul remarcabil –, potrivit ambelor strategii, putem ajunge la situații neplăcute, inconsecvente sau paradoxale. Mă voi referi la aceste chestiuni aici fiindcă mai pe larg le voi folosi în capitolul următor, când voi discuta ideea de teodicee procedurală.

Bănuiesc că ce voi susține acum este oarecum neintuitiv. Dar descoperirea că există astfel de situații este foarte importantă în mersul fiecărei discipline intelectuale, fiindcă zguduie ce obișnuim să luăm ca certitudini. În Antichitate, paradoxurile lui Zenon din Elea (de exemplu, celebrul paradox care îi avea ca

protagoniști pe Ahile și broasca) a pus în discuție înțelegerea pe care noi o avem despre spațiu și timp. La fel, fundamentele logicii moderne au fost zdruncinate de apariția paradoxurilor din teoria mulțimilor (forme riguroase ale paradoxului cretanului mincinos, care, simplu zis, e acesta: ce vă spun eu acum este fals). Ceva analog, s-a demonstrat, întâlnim în înțelegerea comportamentului rațional. Prima din cele două abordări de care aminteam a văzut formularea, la mijlocul secolului trecut, a așa-numitei teoreme de imposibilitate a lui K. Arrow²¹⁶. Conform acesteia, nu putem găsi o regulă de agregare a preferințelor individuale care să respecte un număr de condiții care tuturor ne par intuitive. În particular, dacă vrem să facem o agregare care ne pare egalitară și democratică, decurge că singura regulă la care ajungem este una care produce un dictator.

Nici cea de-a doua abordare nu e inocentă: tot pe la mijlocul secolului trecut s-a observat că ea duce la „dileme sociale” (cea mai cunoscută dintre acestea e așa-numita dilemă a prizonierului); iar situații de acest fel sunt de găsit pretutindeni în societate. Dilemele sociale arată cam așa: dacă toți membrii unui grup se comportă rațional, atunci – în mod neașteptat și neintuitiv – rezultatul va fi mai prost pentru toți decât dacă ei s-ar fi comportat nerațional.

Fără a lungi prea mult discuția, voi nota doar că cercetările făcute au dus la formularea unor alte modele pentru ce înseamnă o decizie rațională. Poate că cele mai cunoscute sunt cele propuse prima dată de H.A. Simon²¹⁷: modelele „raționalității limitate”. Simplu zis, Simon pleacă de la ce fac sau pot face oamenii reali, nu modele ideale ale lor. Aceștia sunt conduși în acțiunile lor nu doar de rațiune, ci și de afecte. În plus, cei care urmează să decidă sunt limitați în activitatea lor de circumstanțele în care se ia decizia. Mai întâi, există limite ale capacității individuale de a strânge și a procesa informația: căci cunoașterea noastră este întotdeauna fragmentară și incompletă; apoi, nu putem cunoaște toate consecințele acțiunilor noastre și de aceea trebuie să apelăm la evaluări simplificatoare; de asemenea, atenția

noastră are limite (căci nu te poți gândi la prea multe lucruri în același timp); puterile noastre de observație și de comunicare sunt limitate; învățăm adaptându-ne comportamentul la scopuri; capacitatea memoriei noastre e limitată; în sfârșit, avem obiceiuri și rutine. În al doilea rând, decidenții sunt limitați și de mediul organizațional care creează cadrele în care ei decid. Structurile organizaționale, procedurile adoptate în cadrul lor, cultura organizațională determină anumite tipuri de a lua decizia. De cele mai multe ori, cei care decid nu au de ales între toate opțiunile posibile, ci mai curând ei au în față un număr redus de alternative.

Ca urmare, susține Simon, omul este rațional, dar raționalitatea lui este una limitată. Comportamentul rațional nu este maximizator. Mai degrabă, după Simon, comportamentul rațional este unul „satisficient”; Simon a inventat acest termen combinând cele două condiții ale raționalității limitate: un comportament rațional apare, în această perspectivă, ca satisfăcător și suficient. O acțiune de alegere este satisficientă atunci când cel care o face caută să identifice acele alternative care sunt „destul de bune”: ele sunt satisfăcătoare și suficiente pentru a atinge scopurile.

În ultimele decenii, astfel de analize critice au dus la acceptarea pe larg a ideii că, atât în alegerile individuale, cât și în cele sociale, comportamentul actorilor este constrâns și ghidat de reguli sociale. Ele creează mediul în care se produc alegerile și oferă predictibilitate, ordine în lumea în care trăim. Întrebarea centrală poate fi acum formulată astfel: este rațional și – dacă e într-adevăr așa – de ce e rațional să urmăm regulile? În întreaga istorie a acestei întrebări, accentul a căzut pe un tip special de reguli, anume cele morale. Ce justifică prescripțiile lor, prin care suntem obligați să facem ceva sau ni se interzic unele acțiuni, iar altele ne sunt permise? Soluția exemplară și care se impune cu cea mai mare forță constă în modelul autorității externe: există un ceva care e capabil să exercite asupra membrilor grupului o autoritate suficientă pentru a-i determina să accepte și să acționeze conform acelor reguli.

În cultura noastră, acel ceva a fost în mod exemplar identificat cu ființa divină, cu Dumnezeu. Așa începe povestea. În Vechiul Testament aflăm că între Dumnezeu și oameni s-a încheiat un legământ: o înțelegere, o învoială. Orice astfel de legământ constă în asumarea între cele două părți a unor obligații. Iar obligațiile reciproce creează drepturi corelative: obligația pe care ți-o iei față de mine dă naștere unui drept al meu față de tine²¹⁸. Acest eveniment s-a întâmplat în vremea lui Moise, între Dumnezeu și poporul său Israel:

Și a mai zis Domnul către Moise: „Scrie-ți cuvintele acestea, căci pe cuvintele acestea închei Eu legământ cu tine și cu Israel!”. Moise a stat acolo la Domnul patruzeci de zile și patruzeci de nopți; și nici pâine n-a mâncat, nici apă n-a băut. Și a scris Moise pe table cuvintele legământului: cele zece porunci (*Ieșirea* 34: 27-28).

Cuvintele legământului, deci conținutul acestuia, sunt constituite din cerințe imperative adresate oamenilor: „natura” lor este de a fi porunci, adică obligații de comportament de un anumit fel, a căror încălcare este sancționabilă. Legământul creează obligații pentru ambele părți. Ale oamenilor sunt evidente în conținutul poruncilor. Care au fost însă obligațiile Lui Dumnezeu? În mai multe locuri ele sunt formulate explicit. Într-unul, la care mă voi referi imediat, Dumnezeu spune: eu mi-am respectat obligațiile asumate, căci am păstrat mereu legătura cu poporul meu (*Ieremia* 31: 32); sau, când poporul a vrut guvernarea sub regi, iar nu sub judecători (*Regi* 8: 8), Domnul se plânge că oamenii L-au părăsit, deși El își îndeplinesc obligațiile, scoțându-i din Egipt și apoi păstorindu-le prin judecători alegerile.

Acest legământ are forma standard a unui acord extern fiecăreia dintre părțile lui. El funcționează inexorabil precum, ar zice poetul, nemilostiva lege a firii. Oamenilor le este impus din afara lor; poruncile trebuie respectate fiindcă sunt porunci. Autoritatea lor este certă și întemeiată pe originea lor: voia divină. De bună seamă, atunci când dorim să justificăm autoritatea unei

reguli, un apel la originea ei de acest fel este nu doar cel mai natural de admis, dar în afara ei – și mai ales când știm că ea este disponibilă – e foarte greu să ne mai gândim la un alt tip de origine. Această formă standard a tipului de justificare a autorității regulilor care funcționează în societate o regăsim și în structura modului de a judeca atunci când acceptăm că statul, ca autoritate legitimă, funcționează: aceasta vine din afara fiecăruia dintre cetățenii lui, statul având, cum zicea M. Weber, monopolul violenței legitime. Dacă în societate există ordine, atunci explicația existenței ei este că a fost creată în mod deliberat. Scria într-un loc F.A. von Hayek:

A fost o vreme când se credea că toate acele instituții utile care slujesc relațiilor dintre oameni, cum ar fi limbajul, morala, scrisul sau banii, trebuie să se datoreze neapărat unui inventator sau legiuitor individual ori unei înțelegeri explicite stabilite între înțelepți care au căzut de acord asupra anumitor practici utile²¹⁹.

Pe baza acestui model al autorității externe a regulilor, care se impun cu răceală și imparțialitate, au fost construite și alte modele pentru multe alte reguli cu care ne întâlnim. De unde vine legitimitatea regulilor sociale ori a legilor pozitive? Răspunsul pare limpede: statul este și el un actor extern, capabil să impună legitim respectarea regulilor sale. Dar la fel fac firme, organizații sau comunități umane în cazul altor reguli specifice.

Or, nu putem să nu vedem că există situații care sfidează acest model explicativ. De ce vindem și cumpărăm diverse bunuri cu un anumit preț și nu cu altul? Și cum se formează atâtea reguli care funcționează în diverse grupuri de oameni, fără ca ei să le fi proiectat în chip conștient, deliberat? A admite că astfel de reguli există și funcționează, chiar dacă nu putem găsi o autoritate cristalizată în vreun fel, de la care ar emana ele – această idee cere un efort mare și nu e ușor de armonizat cu multe dintre ideile noastre generale. Poate că cel mai cunoscut concept în acest sens este cel al mâinii invizibile al lui Adam